ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਡਿਸਟੈਂਸ ਐਂਡ ਆਨਲਾਈਨ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ) ਸਮੈਸਟਰ ਪਹਿਲਾ

ਪੇਪਰ : ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਯੂਨਿਟ ਨੰ: 2

ਮਾਧਿਅਮ : ਪੰਜਾਬੀ

ਪਾਠ ਨੰ.

2.1 ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

2.2 ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

2.3 ਗੁਰਦੁਆਰਾ

2.4 ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ

2.5 ਖਾਲਸਾ

Department website : www.pbidde.org

ਪਾਠ ਨੰ : 2.1 Converted in SLM by Dr. Abnish Kaur

ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

2.1.1 ਉਦੇਸ਼
2.1.2 ਭੂਮਿਕਾ
2.1.3 ਸ਼ਹਾਦਤ, ਅਰਥ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼
2.1.4 ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ
2.1.5 ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪੱਖ
2.1.6 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ
 2.1.6.1 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ
 2.1.6.2 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ
 2.1.6.3 ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ
2.1.7 ਸਿੱਟਾ
2.1.8 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
2.1.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

2.1.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਵੀ ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਹੈ।

2.1.2 ਭੂਮਿਕਾ

ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ਹਾਦਤ' ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਪਰਿਚਤ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ) ਜਿਹੜੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜਾਦੀ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ, ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਸਨਮੁੱਖ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2.1.3 ਸ਼ਹਾਦਤ, ਅਰਥ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼

ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਤਸਦੀਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਾਖੀ ਭਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਾਕਸ਼ੀ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਰਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਲਫਜ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੱਚੀ ਗਵਾਹੀ, ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਜਾਂ ਹੱਡ ਵਰਤੀ ਮਿਸਾਲ, ਸਬੂਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹਦ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਲਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸ਼ਾਹਦੀ' ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਜਾਂ ਗਵਾਹੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਆਰਥਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਹੈ, 'ਸ਼ਹਾਦਤ' ਸ਼ਬਦ ਆਪਣਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਬਦਲ ਭਾਵੇਂ ਅਕਸਰ ਬਲਿਦਾਨ ਜਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਿਛਲੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲੀ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ-ਦੇਵ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਅਤੇ ਬਲਿਦਾਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਬਲੀ ਦੇਣ ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਆਤਮ-

ਬਲੀਦਾਨ ਕਿਸੇ ਸੱਚ ਜਾਂ ਅਸੂਲ ਦੀ ਸਾਖੀ (ਸ਼ਾਹਦੀ) ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੇ ਖੇਡ ਕੇ ਭਰਨੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿਤ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਉਚੇਰੇ ਮਕਸਦ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਅਸੂਲ ਲਈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇਕ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਅਸੂਲ ਲਈ ਸੀ ਜਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੋ ਮੁੱਖ ਅਸੂਲਾਂ ਲਈ। ਉਹ ਸਨ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਥੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਏਨੇ ਹਾਮੀ ਸਨ ਕਿ ਕਈਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੱਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਰਤਕ ਦੇਹ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਬਾਰੇ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਦਾਹ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਆਪਣੇ ਪੀਰ' ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦਫਨਾਉਣ ਲਈ ਬਜ਼ਿਦ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ 'ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ' ਦੀ 'ਧੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਈ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 'ਇਕਓਂਕਾਰ' ਕਬੀਰ ਦਾ 'ਸਾਵਲ ਸੁੰਦਰ ਰਾਮਈਆ' ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਦਾ 'ਉਠ ਫਰੀਦਾ ਉਜੂ ਸਾਜਿ ਸੁਬਹ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰਿ' ਸਭ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਆਵਾਜ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਉਠਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪੀੜਤ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਂਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੇਕਿਨ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ-ਬੋਲੇ, ਅਧਿਕਾਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਦੋਂ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ? ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਤਦ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਸਕੇ ਜਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਲੂਮੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਕੇ ਉਭਾਰ ਨਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚੇਤੰਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਯਤਨ ਸਨ।

2.1.4 ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 70 ਸਾਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਫਰਕ ਵੀ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਰਬਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਰਥਾਤ ਵਕਤ ਦੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਵਾਈ। ਕਾਰਨ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰ ਮਿਲੇ-ਜੁਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀ ਤੱਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁੱਕਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਕਾਰਨ ਵਕਤੀ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਹਰਕਤ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਕੱਟੜ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਲਈ ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖੁਦ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲੇ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਦੂਰ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਬੈਠੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸੀਸ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਕਲਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਰਾ ਧਮਕਾ

ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਲਾਇਆ। ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਜੁਗ ਪਲਟਾਊ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ।

2.1.5 ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪੱਖ

ਕੋਈ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਹੋਏ ਜਦ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਹੋਈ, ਜੋ ਅਜੀਬ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਵੱਡਾ ਛੋਟਾ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦਾ, ਪੀਰੀ ਅਤੇ ਮੀਰੀ ਦਾ, ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ, ਦੇਗ ਅਤੇ ਤੇਗ ਦਾ, ਸੰਤ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਇਕ ਬਾਹਰਮੁਖੀ, ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਰਵਜਨਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਨਹੀਂ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣਾ ਅਤੇ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਜੇ ਗੱਲ ਨਿਰੋਲ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਵੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਕਰਮ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਰਗ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਭਰਨ-ਪੋਖਣ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਲਈ ਕਮਾਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਰੇ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਲਈ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ, ਧਰਮ ਦੀ ਵੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਵੀ, ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹੈ। (ਕਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਨਹੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਕਰਮ ਹੈ)।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੈ ? ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਨਾਉ ਸਿਆਸਤ ਹੈ। ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਹਥਿਆਉਣ ਅਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉੱਦਮ, ਚਾਲਾਂ, ਢੰਗ ਆਦਿ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸਿਆਸੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਿਆਸੀ ਸੱਤਾ ਸਰਵਜਨਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲਕਸ਼ ਦੇ ਉਲਟ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਇਕ ਟਕਰਾਉ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਟਕਰਾਉ ਧਾਰਮਿਕ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਵੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਕੰਮ ਸਿਆਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹੋਈ ਟੱਕਰ ਧਾਰਮਿਕ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਵੀ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਧਾਰਮਿਕ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਵੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕਾਰਨ ਰੋਜ਼ ਦਿਹਾੜੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਆਮ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਿਛੋਕੜ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਮਾਰ ਲੈਣੀ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ।

2.1.6 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋਏ ਆਰੀਆ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਏ। ਏਥੇ ਵਸਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਏਥੇ ਵੱਸ ਗਏ। ਨਵੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਏ ਥੇ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਜੋ ਏਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਈ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮੋਅ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਇਕਹਿਰੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਰਹੀ, ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਹੱਲੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਅਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਵੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਦੋ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ (ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਦੋ ਧਰਮਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਜਬੂਤ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦਿਆਂ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇ) ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਪਿਸ ਗਈ। ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਹੁਕਮਰਾਨ ਤਬਕਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਹੁਕਮਰਾਨ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਏਥੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਮੁੱਲਾਂ, ਮੁਲਾਣੇ, ਸ਼ੇਖ, ਮੁਫਤੀ, ਕਾਜ਼ੀ, ਸੱਯਦ, ਪੀਰ ਵੀ ਹਨ। ਹੁਕਮਰਾਨ, ਜੋ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਬੇਕਿਰਕ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਕੱਟੜ ਬੁਤਸ਼ਿਕਨ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਦਬਾਅ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ ਆਪਣੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਧਰਮ-ਰੱਖਿਅਕ ਰਾਜਪੂਤ ਵਰਗ ਦੀ ਹਾਰ ਪਿੱਛੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਅਤੇ ਬੇਬਸ, ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਕੇ ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਖੁਦ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲੜਾਕੂ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ੱਤ੍ਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਨ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਭੁਲਾ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਵਫਾਦਾਰ ਚਾਕਰ ਜਾਂ ਹੱਟੀਆਂ ਤੇ ਬਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ੱਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਖੱਤਰੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬੇ-ਝਿਜਕ ਆਪਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ :

ਖਤ੍ਰੀਆ ਤਾਂ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ।।
ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਇਕ ਵਰਨ ਹੋਈ ਧਰਮ ਕੀ ਗਤਿ ਰਹੀ।। (ਪੰਨਾ 663)

ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ :

ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੈ ਜਪਮਾਲੀ ਧਾਨੁ ਮਲੇਛਾਂ ਖਾਈ।।
ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ।। (ਪੰਨਾ 471)

ਹੇਠਲੇ ਦੋਵੇਂ ਵਰਗ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਸ਼ੱਤ੍ਰੀ ਗੁੱਟ ਦੇ ਗੋਲੇ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਗੋਲੇ ਹੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਮ-ਅਜ਼-ਕਮ ਸਮਾਜੀ ਬਰਾਬਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਮਹਾਨ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਪਾੜ ਨੂੰ ਕੁਝ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਾਨਸ਼ੀਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਗਠਨ ਅਰੰਭਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ, ਸੰਗਤ ਪੰਥ ਆਦਿ ਨਾਮ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਣ ਅਸੂਲਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਵਾਹਦਤ, ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਜਮਾਤ; ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੇ ਜਨਮ ਮਰਨ, ਅਦ੍ਵੈਤ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਗਤੀ ਆਦਿ) ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਤੱਤ ਵੀ ਸਨ (ਜਿਵੇਂ ਹੁਕਮ ਨਦਰ ਨਾਮ, ਸ਼ਬਦ, ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤੀ ਆਦਿ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹਿਆ ਅਤੇ ਅਪਨਾਇਆ ਵੀ, ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੜ ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਮੁਖਾਲਫਤ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਇਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਇਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਐਸਾ ਸੰਗਠਨ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਇਕਾਈ ਹੋਣ ਦਾ ਝਾਉਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਜਲੌਅ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਸਾਏ ਨਗਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਾਇਕ ਸਾਧਨ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ (ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਪਰ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸਨ) ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਨੌਕਰ ਜਾਂ ਜਬਰਦਸਤੀ ਬਣਾਏ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਬਿਨ ਮੁੱਲ ਦੇ 'ਬੈਖਰੀਦ ਦਾਸਰੇ' ਸਨ ਜੋ 'ਸੀਸੁ ਵਢੇ ਕਰਿ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ ਵਿਣੁ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ, ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਗੁਰੂ ਦੋਖੀਆਂ ਦਾ ਸਾਝਾ ਅਤੇ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਹਿਣੀ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ

''ਸਭੁ ਕੋ ਮੀਤ ਹਮ ਆਪਨ ਕੀਨਾ ਹਮ ਸਭਨਾ ਕੇ ਸਾਜਨ।''

2.1.6.1 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ

ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਤੋਜ਼ਕਿ-ਜਹਾਂਗੀਰੀ (ਆਤਮ-ਕਥਾ) ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਤੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖ ਦੋਸ਼ੀ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗਰਦਾਨਦੇ ਰਹੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਨਾ ਮੰਨਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਿਚ ਹੱਥ ਸੀ। ਇਹ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸਹੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਅਹਿਲਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਚੰਦ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੀਕ ਹੋਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਅਕਬਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਤਖਤ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਗਰਮ ਸਨ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਖੁਸਰੋ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕੱਟੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਈ ਕੱਟੜ ਨਮਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਸਿਆਸੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਮੌਲਾਣੇ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪੂਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰੇ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਦਵੰਦ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਭਗਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਸੱਚ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਢਿੱਲ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਪੱਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤਪੁਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਉੱਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਜਬਰੀ ਤਬਲੀਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਵੀ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਲਸਿਲੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਸਿਲਸਿਲੇ ਇਹ ਸਨ : ਚਿਸ਼ਤੀ, ਕਾਦਰੀ, ਸੁਹਰਾਵਰਦੀ ਅਤੇ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸਨ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ। ਅਕਬਰ ਚਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਸੀ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰਾ ਅਸਰ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਦੀ ਸੁਲਹਕੁਨ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰ ਉਸ ਦੇ ਦੀਨ-ਇਲਾਹੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਉਲੇਮਾ ਇਕ ਕਾਫਰਾਨਾ ਹਰਕਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। 1578-86 ਦੌਰਾਨ ਅਕਬਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ-ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਬਗਾਵਤਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਦੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਪਾਲਿਸੀ ਵਿਰੁੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵਿਨਸੈਂਟ ਸਮਿਥ ਅਨੁਸਾਰ, ਨਰਾਜਗੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਿਹਾਰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਕਬਰ ਦੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਬਾਰੇ ਜਨੂੰਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਲਹਕੁਨ ਪਾਲਿਸੀ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਵਿਰੁੱਧ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹਮਲਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ.......ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ (ਅਕਬਰ) ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਿਤ ਅਥਵਾ ਕਾਫਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਅਕਬਰ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਬਲ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਮੋਮਨਾ ਦਾ ਸਹੀ ਨੇਤਾ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਅਕਬਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ

ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਪਟੀ ਚਾਲਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਧਾਰਨ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।''

ਅਕਬਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਗਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸਲੀਮ ਬਾਦ ਵਿਚ (ਜਹਾਂਗੀਰ) ਤਖਤ ਹਥਿਆਉਣ ਲਈ ਏਨਾ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੰਨ 1591 ਵਿਚ ਹੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲੀ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਦਾ ਅਸਫਲ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੰਨ 1600 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਖੁੱਲਮ-ਖੁੱਲਾ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 1602 ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਚਹੇਤੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਬੁਲ ਫਜਲ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਬਰ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ। 1604 ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪੁੱਤਰ ਦਾਨੀਆਲ ਵਧੇਰੇ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸਲੀਮ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜੋ ਬਾਗੀ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਅਤੇ ਅਫੀਮ ਦਾ ਅਮਲੀ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਖਾਨੇ ਆਜ਼ਮ ਅਜੀਜ਼ ਕੋਕਾ ਨੇ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਲੇਕਿਨ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਲੀਮ ਦੇ ਇਕ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਨੇ (ਬਾਦ ਵਿਚ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ) ਬਰ੍ਹ ਦੇ ਸਯੱਦ ਪੀਰਾਂ ਤੋਂ ਫਤਵਾ ਦਿਵਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤਖਤ ਦਾ ਸਹੀ ਹੱਕਦਾਰ ਸਲੀਮ ਹੀ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੋ ਸਲੀਮ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਸੂਫੀ ਪੀਰ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਅਤਿ ਦਰਜ਼ੇ ਦਾ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸੀ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਨਫਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦੋਖੀ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਲੀਮ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਇਕ ਖ਼ਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:

''ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੋ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋਏ ਕਾਫਰ (ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ) ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਕਾਫਰਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਬੜਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।''

ਅਕਬਰ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੇ ਅਕਤੂਬਰ 1605 ਨੂੰ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਲੀਮ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਿਮਾਇਤੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਇਮਦਾਦ ਦੀ ਉਮੀਦ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਖੁਸਰੋ ਹਾਰ ਗਿਆ, ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖੁਸਰੋ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਢਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਗਿੱਲੀ ਖੱਲ ਵਿਚ ਮੜ੍ਹਵਾ ਕੇ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਘਟਨਾ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1606 ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਰਣ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਉਂ ਸੀ :

ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਅਰਜਨ ਨਾਮੀ ਇਕ ਹਿੰਦੂ, ਫਕੀਰ ਦੇ ਭੇਖ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਬਲਕਿ ਕਈ ਮੂਰਖ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਤੀਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਦੀਨੀ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਹਬਰ ਹੋਣ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਦੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ। ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਏਸ ਝੂਠ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰਾਂ, ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਵਾਂ। ਆਖਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਖੁਸਰੋ ਇਸ ਰਾਹੋਂ ਲੰਘਿਆ,

ਤਾਂ ਇਸ ਤੁੱਛ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਖੁਸਰੋ ਏਥੇ ਠਹਿਰਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮੱਥੇ ਤੇ ਕੇਸਰ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲੁਆਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਸ਼ਕਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ (ਖਬਰ) ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਨੂੰ ਸਾਫ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਰਤਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

2.1.6.2 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖੁਦ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖ ਸੋਮਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਅਮਲ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਨ ਨੇ ਮਕਤੂਲ ਨੂੰ ਚੰਦੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਲੋਹ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ, ਤੱਤੀ ਰੇਤ ਦੇ ਕੜਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਤੇ ਪਵਾਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੁਲਸੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਗਦੇ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

2.1.6.3 ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮੋੜ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਠੀਕ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬੂਟਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰੱਕੜ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜੜ੍ਹ ਫੜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਵਾੜ ਬਣ ਕੇ ਖਲੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਅਸੂਲ ਬੜੇ ਅੱਛੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵੀ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੋਭਦੇ ਹਨ। ਭੇਡ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾ ਸਿੰਗ ਹਨ, ਨਾ ਨਹੁੰ-ਦੰਦ ਤਿੱਖੇ ਹਨ, ਅਹਿੰਸਾਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹਾਸੋ-ਹੀਣਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਰਮ ਵੀ ਧਰਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੈ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਲਈ ਕਮਰਬੰਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪੀਰੀ ਤੇ ਮੀਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸੰਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਬਣਨ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਲੀਦਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਚਾਅ ਭਰਿਆ।

ਪਰ ਜਿਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮੋੜ ਅਚਾਨਕ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਦਕਿ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਇਹ ਆਉਣਾ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਤੈਅ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਰਾਹ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰ ਧੜ ਦੀ ਬਾਜੀ ਹੈ; ਇੱਜ਼ਤ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਜੀਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖਕੇ ਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਤੇ ਆਉਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਨ ਕਬੂਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤ ਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਯੋਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮੇ' ਦੇ ਲੇਖਕ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਲੱਗਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗਏ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਹ

ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਹੇ ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੀਕ ਹੋ ਸਕੇ ਇਕ ਵਧੀਆ ਫੌਜ ਰੱਖੇ।

ਜਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋਣੀ ਵੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਬਾਬਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਮਾਯੂੰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਇਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਵੀ ਕਾਇਲ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ਗੁਰੂਤਾ ਤੋਂ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੇ ਪਾਪ ਦਾ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਹੀ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਕਾਰਣ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ।

2.1.7 ਸਿੱਟਾ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬੱਝਿਆ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

2.1.8 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।

2.1.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਪਾਠ ਨੰਬਰ : 2.2 Converted in SLM by Dr. Abnish Kaur

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ

2.2.1 ਉਦੇਸ਼
2.2.2 ਭੂਮਿਕਾ
2.2.3 ਪਿਛੋਕੜ
2.2.4 ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ
2.2.5 ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦਾ ਵਫਦ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ
2.2.6 ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ
2.2.7 ਸਿੱਟਾ
2.2.8 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
2.2.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

2.2.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਬਤ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

2.2.2 ਭੂਮਿਕਾ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਨਾ ਤੇ ਇਸ ਹੱਤਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ। ਦੋਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਗਵਾਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਠੀਕਰਿ ਫੋਰਿ ਦਿਲੀਸਿ ਸਿਰ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰਿ ਕੀਯਾ ਪਯਾਨ।।

ਅਰਥਾਤ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਠੀਕਰ ਭੰਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਸ ਚਲੇ ਗਏ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਨੇ ਇਹ ਹੱਤਿਆ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ? ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ :

ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾ ਕਾ।
ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ।
ਸਾਧਨ ਹਤਿ ਇਤਿ ਜਿਨਿ ਕਰੀ।
ਸੀਸੁ ਦੀਯਾ ਪਰੁ ਸੀ ਨ ਉਚਰੀ।
ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ।
ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰੁ ਸਿਰਰ ਨ ਦੀਆ। (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

2.2.3 ਪਿਛੋਕੜ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੇ 70 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਕੱਟੜਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ

ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਕੱਟੜਪੁਣੇ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਅਨੁਸਾਰ, ''ਅੱਲ੍ਹਾ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਖੁਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਹੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ (ਪੈਗੰਬਰ) ਹੈ, ਇਸ ਕਲਮੇ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਮੋਮਿਨ (ਈਮਾਨ ਵਾਲੇ) ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਕਾਫਿਰ (ਨਾਸਤਕ) ਹਨ; ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਮੋਮਿਨ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫਰਾਂ ਦੀ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਦੁਨੀਆਂ (ਦਾਰਲੁ ਹਰਬ) ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ (ਦਾਰੁਲ ਸਲਾਮ) ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ (ਜਿਹਾਦ) ਕਰਨ। ਇਹ ਅਕੀਦਾ ਭਾਵੇਂ ਖਿੰਡੇ ਪੁੰਡੇ ਹੋਏ, ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤ, ਜਾਹਲ ਅਰਬੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁੱਠ ਕਰਨ ਲਈ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉੱਮਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੋਵੇ, ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਵਫਾਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਏਨੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਸਪੇਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਫੈਲ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪਰਸਾਰ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜਨਵੀ ਦੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਲਈ ਕੀਤੇ ਧਾੜਿਆਂ ਤੀਕ 200 ਸਾਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ 165 ਸਾਲ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਝੰਡਾ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਝੁਲਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਮੁਫਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਢਿੱਲਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸਲਾਮੀ ਫਤਵਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਮੋਮਿਨ ਬਣਾਉ, ਜੇ ਨਾ ਬਣਨ ਤਾਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾ ਦਿਉ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਉ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਖੋਹ ਲਵੋ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਉਪਜਾਊ ਮੈਦਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣਾ ਤਾਂ ਦਾਨਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਨੀਤੀ ਇਹ ਅਪਨਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਖਤੀ ਤੇ ਕੰਮ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣੋ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਟੈਕਸ ਲਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਧਰਮ ਉੱਪਰ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣ ਦਿਉ। ਸੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਢਾਉਣ, ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਲਿਆ ਕੇ ਜਾਂ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਜਜ਼ੀਆਂ, ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਤੇ ਟੋਲ ਟੈਕਸ ਲਾਏ ਗਏ। ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਮਿਲੀ। ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੁਭਾਅ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ੀਲ ਹੋਏ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਘੱਟ ਹੀ ਸਨ। ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ੈਨਲ-ਆਬਦੀਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਅਤੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਅਕਬਰ ਦਾ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾ ਰਾਜ ਹੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਅਤੇ ਸਨਕੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਨਸਾਨ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਬੇਕਿਰਕੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬਿਨਾਂ ਛਾਣਬੀਣ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ; ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ-ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਟੋਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਬਰੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕੱਟੜ ਸੁੰਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਸੂਫੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਆਪ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪਾਕਬਾਜ਼ ਨਮਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਐਸ਼ ਇਸ਼ਰਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਦਾਰੁਲਸਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੀ। ਤਖਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ

ਵੀ ਮਰਵਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੇ ਮਰਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਹੀ ਦੁਬਾਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਜੀਆ ਵੀ ਫੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤਖਤ ਤੇ ਬਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਖਤੀ ਵੱਧ ਗਈ। ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਜਾਟਾਂ ਅਤੇ ਸਤਿਨਾਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਗਾਵਤਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਫਾਦਾਰ ਬਣੇ ਰਾਜਪੂਤ ਵਫਾਦਾਰ ਹੀ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਰਾਠੌਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਰ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠੇ ਉੱਠੇ ਪਰ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸਦਾ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਲਤ ਨੇ ਚਿੰਤਿਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦਾਰਾ ਦੀ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਤਖਤ ਦਾ ਜਾਇਜ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਮਜ਼ਬੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕੱਟੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਦਾਰਾ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹੀ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਾਰਾ ਪ੍ਰਤਿ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਨਾ ਗਏ, ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਡਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਖਾ ਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਲਤ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ 43 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ।

2.2.4 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਭੋਰੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਪ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੈਰਾਗਮਈ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਅਕਸਰ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਕ ਇਕਾਂਤਵਾਸੀ ਤਪੱਸਵੀ ਹੀ ਸਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜੱਸ, ਅਕਾਂਖਿਆ ਜਾਂ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਉਂ ਤਿਆਗ ਮੱਲ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਨਿਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਲੋੜਾਂ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦੂਰ ਪੂਰਬ ਦੇ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਗਏ। ਇਸ ਦੌਰੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੜੇ ਠਰੰਮੇ ਵਾਲੇ ਪਰ ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 14 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜਾਂ ਧੀਰ ਮੱਲ ਵਾਂਗ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਰਜਾ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ, ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਸ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ

ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਬੂਲੀ ਅਤੇ ਨਿਭਾਈ। ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਇਕ ਮਸੰਦ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦਾ ਕੈਂਪ ਲੁਟ ਲਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਏ ਤਾਂ ਮੀਣੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਆਪ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬਾਹਰ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਬਕਾਲਾ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵੱਖਰਾ ਨਗਰ ਮਾਖੋਵਾਲ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਸਾ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਫੇਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਲੰਮੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸਾਮ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਉਹ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤੇ।

2.2.5 ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦਾ ਵਫਦ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਹੇਠਲੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਤਲੇ ਵਰਗ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀ ਆਦਿ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਡਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕਬੂਲ ਲੈਣਗੇ। ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਖਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨਿਤ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੈਫ ਖਾਨ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੁਭਾ ਦਾ ਅਤੇ ਸੁਲਹਕੁੰਨ ਸ਼ਾਸਕ ਸੀ। ਸੰਨ 1671 ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਫਤਖਾਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਾਨ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਮਨ ਚਕਰ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਕੇ ਫਰਯਾਦੀ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਏਨਾ ਗਿਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਦੀਨ ਦੁਖੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਾਕ ਹਨ :

> ਜੋ ਸਰਣਿ ਆਵੈ ਤਿਸੁ ਕੰਠਿ ਲਾਵੈ ਇਹੁ ਬਿਰਦੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਦਾ। (ਪੰਨਾ 544)

ਅਤੇ

> ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ।।
> ਸੂਰੇ ਸੇਈ ਅਗੈ ਆਖੀਅਹਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵਹਿ ਸਾਚੀ ਮਾਣੋ।। (ਪੰਨਾ 579-80)

ਅਤੇ

> ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ।
> ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ।। (ਪੰਨਾ 1105)

ਸੋ ਬੜੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਬਚਾਉਣਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਲਈ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈਅ ਹੋਣ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗਏ। ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮਥਰਾ ਅਤੇ ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਧਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਗੁਰੂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕੱਟੜ ਧਾਰਮਿਕ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ

ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਭੀੜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਤਿੰਨ ਬਦਲ ਦੱਸੇ ਗਏ – ਜਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉ, ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ।

ਮੋਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ......

2.2.6 ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਲਈ, ਦੇਸ਼ ਲਈ ਜਾਂ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੌਤ ਕਬੂਲਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਾਕਈ ਉਹਨਾਂ 'ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ'। ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤ ਉਹਨਾਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨੇ ਵੰਗਾਰੀ, ਮਾਨੋ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿ 'ਨਿੱਤ ਥੋੜ ਦਿਲੇ, ਬੇਬਸ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਰੋਅਬ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਹੱਸਦਿਆਂ 'ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰ ਨਾ ਦੀਆ।' ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਧਰਮ ਦੀ ਆਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਸਾਧੂਆਂ ਹੇਤ ਸੀ, ਉਸ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਧਰਮ ਹਿਤ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਾਹੀ ਬਿਗਾਨਾ', ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਧੱਕਾ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ, ਡਟ ਖਲੋਣਾ ਆਪਣਾ ਖੁਦ ਦਾ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਫੌਰੀ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਗਮ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਤ੍ਰਾਹ ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉਠੇ 'ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗਿ ਭਇਓ'। ਪਰ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਡਰ ਅਤੇ ਦਹਿਲ ਰਲੇ ਕਾਂਬੇ ਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਰੌਲਾ ਨਾ ਪਿਆ, ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਹਾਂ ਇੱਕਾ ਦੁੱਕਾ ਰੋਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਖ੍ਵਾਜਾ ਅਬਦੁਲਾ ਦਾ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਇਕ ਸਾਲ ਬਾਦ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਕਾਮ ਹਮਲਾ। ਡਰ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਜਨਮ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਫ਼ਰਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਅਸਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਨੇ ਬੜੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਟਿਆ ਸੀਸ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੜੇ ਜੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਕਈ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਨਿੱਤਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਇਕੱਲਾ ਸਿੱਖ ਹਜਾਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਬੇ-ਪਛਾਣਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਦੂਜਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸੀ ਜੋ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਨਾਕਾਮ ਰਿਹਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਏ। ਹੁਣ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੀ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲ

ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ 'ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ' ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ 'ਦੁਸ਼ਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ' ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, 'ਸੰਤਾ ਮਾਨਉ' ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ 'ਦੁਸ਼ਟਾ ਡਾਨਉ' ਵੀ ਰੱਬੀ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਤਾਰਣ ਲਈ ਹਰਣਾਕਸ਼ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹਰਿ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ

'ਚੂੰ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਾ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤ। ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ।'

ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਿੱਖਰ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਉਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਮਿਸਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਬਕ ਇਕ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਰਾਹ ਤੇ ਗੁਰੂ ਆਪ ਤੁਰ ਕੇ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਤੁਰਨੋਂ ਸਿੱਖ ਕਿਉਂ ਝਿਜਕੇ। ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ।

ਇਹ ਨਵੀਂ ਸਪਿਰਿਟ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ। ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਹਿੰਦੂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਰੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲੱਥ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਥੱਲੇ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋਣ ਲੱਗੇ, ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰ, 'ਮੁਹਿ ਮਰਨੇ ਦਾ ਚਾਉ ਹੈ, 'ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨਿੱਤਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਹਸਤਨਾਪੁਰ, ਬਿਦਰ ਅਤੇ ਦੁਆਰਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਿੱਖ ਬਣੇ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾਲ ਪੀੜੀ ਜਾ ਰਹੀ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਿਆਸੀ ਧਾਰਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਵੰਬਰ 1675 ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ 30 ਮਾਰਚ 1699 ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲਿਆ।

2.2.7 ਸਿੱਟਾ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਜਜਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ।

2.2.8 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਈ?
2. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ?

2.2.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ
2. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਪਾਠ ਨੰ. :2.3 Converted in SLM by Dr. Abnish Kaur

ਗੁਰਦੁਆਰਾ

2.3.1 ਉਦੇਸ਼
2.3.2 ਭੂਮਿਕਾ
2.3.3 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਮਨੋਰਥ
2.3.4 ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭ
2.3.5 ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ
2.3.6 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ
2.3.7 ਸਿੱਟਾ
2.3.8 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
2.3.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

2.3.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਰੰਭ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾ ਕੀ ਮਹਾਤਮ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਪਾਠ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ।

2.3.2 ਭੂਮਿਕਾ

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਡੀ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਲਹੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਇਹੀ ਸਬੰਧ ਸਿੱਖ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸੇਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਥਾਉਂ ਹੈ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਲਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾਂ ਸਵੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਪਾਠ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹਨ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅਧੂਰਾ ਹੈ।

2.3.3 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਮਨੋਰਥ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦੋ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਗੁਰੂ + ਦੁਆਰਾ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ ਦੇ ਪੰਨਾ 380 ਉਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: "ਜਿਸ ਥਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਸ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚਰਣ ਪਏ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਅਥਵਾ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ, ਲੰਗਰ, ਵਿਦਿਆ, ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ ਦਾ ਗੁਰੂ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂਦੁਆਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।" ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕੋਨਾ ਹੋਵੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਪਨਾਹ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਲਈ ਮੰਦਰ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਕੇਵਲ ਪੂਜਾ

ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ। ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਦੇ ਹੀ ਬੈਠਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਵਨ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਹਨ। ਉਥੇ ਨਾ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਹਵਨ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਦੀ ਰਸਮ। ਉਥੇ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਂਜ਼ਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਥਾਂ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕਮਰਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਬੈਠ ਸਕੇ, ਕੋਈ ਜਾਤੀ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਣ ਕਰ ਸਕੀਏ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੂਰਤੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸੰਗਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਤੱਕ ਮਿਲ ਬੈਠੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਸਭ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਥਾਂ ਗੁਰਦਆਰਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਸਦੇ ਹਨ :

1. ਕੇਸਰੀ ਜਾਂ ਨੀਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
3. ਸੰਗਤ : (ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ, ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਜੁੜ ਬੈਠਣਾ)
4. ਪੰਗਤ : ਆਏ ਯਾਤਰੂਆਂ, ਬੇ-ਸਹਾਰਾ, ਗਰੀਬਾਂ ਅਨਾਥਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ
5. ਨਗਾਰਾ - ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣਾ।

ਇਹ ਪੰਜੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਕਿਸੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਨਿਸ਼ਾਨ, ਬੋਲੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਲਈ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਸਤਾਂ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਦਾ ਨਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸੰਗਯਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

2.3.4 ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸੰਗਤੀ ਧਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਸੰਗ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ। ਭੁਲੀ ਭਟਕੀ ਮਿਲ ਜੁੜ ਬੈਠੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸੰਗਤ ਪਖੰਡ, ਝੂਠ-ਫਰੇਬ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੇ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਘਰਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਰਾਤ ਬਸੇਰੇ ਕਰਦੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਚਲਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਟਿਕਾਣੇ ਕੀਤੇ, ਉਥੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖ ਮਿਲ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮੀ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭੁੱਖਾ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਿਥੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ ਉਥੇ ਸਤਿਸੰਗ ਲਈ ਆਈ ਸੰਗਤ ਦੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਮਿਲ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਹੈ ਨਿਆਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਜਾਂ ਧਰਮ ਅਰਥ ਬਣਾਈ ਅਰਾਮਗਾਹ ਜਾਂ ਸਰਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਘਰ ਘਰ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆ ਸਨ ਜਿਥੇ ਜੁੜ ਕੇ ਸੰਗਤ ਹਰਿ ਜੱਸ, ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਦੇ ਹਨ :

ਘਰੁ ਘਰੁ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ। *(ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)*

ਇਹਨਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਭੇਦਭਾਵ ਤੇ ਊਚ ਨੀਚ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹਰਿ ਜਸ ਸਰਵਣ ਕਰਦੀਆਂ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੰਗਤ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਯੂ.ਪੀ. ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਮਤਾ, ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਵਾੜਾ, ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ, ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਚਿਟਗਾਂਗ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਚ ਅਦਿਲਾਬਾਦ ਅਤੇ ਅਸਾਮ ਵਿਚ ਧੁਬੜੀ ਆਦਿ ਨਾਂ ਕਥਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਰਟਨ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਆਉਣ ਲਗੀਆਂ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਈ ਸੰਗਤ ਦੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਈ ਤੇ ਆਈ ਸੰਗਤ ਲਈ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਜੋ ਕਿ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸੰਗਤੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਕੱਲੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕਾਂਤ ਵਸ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨ ਵਿਕਾਰ, ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਇਕਿ ਵਣ ਖੰਡਿ ਬੈਸਹਿ ਜਾਇ ਸਦੁ ਨਾ ਦੇਵਹੀ।
ਇਕਿ ਪਾਲਾ ਕਕਰੁ ਭੰਨਿ ਸੀਤਲੁ ਜਲੁ ਹੇਂਵਹੀ।
ਇਕ ਭਸਮ ਚੜ੍ਹਾਵਹਿ ਅੰਗਿ ਮੈਲੁ ਨ ਧੋਵਹੀ।
ਇਕਿ ਜਟਾ ਬਿਕਟ ਬਿਕਰਾਲ ਕੁਲ ਘਰੁ ਖੋਵਹੀ।
ਇਕਿ ਅਗਨਿ ਜਲਾਵਹਿ ਅੰਗੁ ਆਪੁ ਵਿਗੋਹੀ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 1284-85)

ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਭਟਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਗਤ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਊਤਮ ਸੰਗਤਿ ਊਤਮ ਹੋਵੈ।
ਗੁਣ ਕਉ ਧਾਵੈ ਅਵਗੁਣ ਧੋਵੈ। *(ਆਸ ਮ. 1 ਪੰਨਾ 414)*

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ :

ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਹੈ,
ਸਿਰ ਕਰਮਨ ਕੇ ਕਰਮਾ।

ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸਤਿ ਸੰਗਤ, ਸੰਗਤ ਜਾਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗਤ ਇਕ ਉਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਆਤਮਿਕ ਉਨਤੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ :

ਵਿਚਿ ਸੰਗਤਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਵਸੈ ਜੀਉ। *(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 94)*

ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਮਹਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਵਸਿਆ ਮਿਲਿ ਸੰਗਤ ਹਰਿ ਗੁਨ ਜਾਨ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 1335)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਸੰਗਤ ਨਾਮੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦੇ ਉਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਭਾਗੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਵਡਭਾਗੇ ਆਦਿ ਆਖ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਡੇ ਭਾਗਿ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਪਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਿ ਭਗਵਾਨ।।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 1335)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗਤ ਲਈ ਸਥਾਈ ਸਥਾਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕਾਰਨ ਵੱਖਰੇ ਭਵਨ ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਬਣੇ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਮੇਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਜੁੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਾਲੇ ਮੁਖ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਦਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। 22 ਮੰਜੀਆਂ ਤੇ 52 ਪੀੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਫੈਲ ਗਏ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਤੇ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਰੋਣਕਾਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਦਿ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾ. 9 ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪਾ. 10 ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਨੇ ਜਿਹੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਤਾਂ ਸਦਾ ਕੀਰਤਨ, ਸਤਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਸਥਾਨ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਖਵਾਏ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਪੋਥੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਪੋਥੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਕਾ ਥਾਨੁ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਸ ਪੋਥੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਭਾਵ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮਾਡਲ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਗਏ।

2.3.5 ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹੱਥੀ ਸਥਾਪਤ ਹੋਏ ਅਜਿਹੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ, ਸੀਸਗੰਜ, ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ, ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਹੇਮ ਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਇਆ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਤੇ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਪੋਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੇ ਜਿਲਦ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਆਪ ਹੈ ਜਿਵੇਂ : ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਥਾਨ ਜਿਥੇ ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਖੀ ਗਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਹਲਾਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹਕੀਕੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਸਥਾਨ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਖਵਾਇਆ।

ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਗਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਉਦਾਸੀ ਬਾਣੇ ਵਾਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਲਮਸਤ, ਫੂਲ, ਗ਼ੋਂਦਾ ਤੇ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਏ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੂਏਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸਾਂਭ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਰਹਿਤ ਤੇ ਧਾਰਨੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਰ ਸੰਘਾਰ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹੇ।

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰੇ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਟਿਕਾਣੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਾਂ ਗਏ ਸਨ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਹਨਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਆਪਣੇ ਮਸਤਕ ਤੋਂ ਲਾਉਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋ ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ।।
ਗੁਰਸਿਖੀ ਸੋ ਥਾਨੁ ਭਾਲਿਆ ਲੈ ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਾ।।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 450)

ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ ਸੰਗਤ ਲਈ ਤੀਰਥ ਬਣ ਗਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗਈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਿਲ ਜੁੜ ਬੈਠਣ ਦੀ ਥਾਂ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਹਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਥੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਤੇ ਸਤਿ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜੋ 16 ਨਵੰਬਰ 1631 ਈ. ਤੱਕ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ 24 ਅਗਸਤ 1636 ਈ. ਤੱਕ ਇਹ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਲ ਚਲੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਕਿਉਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਖਾਰ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਬਿਨਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹੀ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ। 1699 ਈ. ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀਆ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਸਨ, ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬਣਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਦਦ ਲਈ ਭੇਜੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਲਗਭਗ 35 ਸਾਲ ਇਹ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ 24 ਜੂਨ, 1734 ਈ. ਨੂੰ 90 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਕੋਈ ਵਿਵਾਦ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਓਟ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਉਥੇ ਹੋਇਆ ਫੈਸਲਾ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਛਿੜਿਆ ਝਗੜਾ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਛੱਡਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਚੀ ਤਰ ਜਾਵੇਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਆਖਿਰ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਮਿਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ

ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਿਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਪਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਅਚਾਨਕ ਛਾਪੇ ਮਾਰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟੀਏ ਨੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦੁਆਰਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਿਰਮਲੇ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਟਿਕਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ ਇਹ ਨਿਰਮਲੇ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਤਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾਖੋਜ਼ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਪੂਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਅਬਦਾਲੀ ਜਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦਆਰੇ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਏ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਿਹਾ।

ਅਗਲਾ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬੜੇ ਘੋਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਹ ਘੋਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਮੱਧ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਫਤਿਹ ਮਗਰੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨ ਦਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਬਨਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਭਾਰੀ ਜਗੀਰਾਂ ਲਗਵਾਈਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੰਗਮਰਮਰ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣਾ ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਵੱਧ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ, ਦਸਵੰਧ ਰਾਹੀਂ ਇਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਰਕਮ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਵਧ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੁਰੂਕਾਲ ਦੀ ਮਸੰਦ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਆ ਗਏ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਆਮਦਨ ਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਹੰਕਾਰ, ਚਰਿਤਰਹੀਣਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੁਤਾਹੀ ਜਿਹੇ ਦੋਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ।

1849 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਅਧੀਨ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਈ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਕਰਵਾ ਲਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜੋ ਡਰ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਵਾਲ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਫਾਰ ਇੰਡੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰੀ ਰੱਖਣ, ਜ਼ਿੰਦਾਦਿਲੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਦੀ 'State within State' ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਲੈ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਕਰੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸੇ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੋਂ ਥਾਪੇ ਇਕ ਸਰਬਰਾਹ ਤੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੋੜ ਪਈ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਵਰਤ ਲੈਂਦੀ ਜਿਵੇਂ 1914 ਵਿਚ ਬਜ-ਬਜ ਦੇ ਘਾਟ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਹਾਜ਼ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੰਨ ਸੁਟਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਠੰਡਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਰਬਰਾਹ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸਖਤਾਂ ਹੇਠ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਬਜ-ਬਜ ਦੇ ਘਾਟ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 1919 ਈ. ਵਿਚ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਸਾਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਰੋਪਾ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੈ. ਗਵਰਨਰ (ਆਰ.ਕੇ. ਐਜਰਟਨ) ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚਾਲੂ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇ :

> My dear Lord Rippon,
>
> I think it would be politically dangerous to allow the arrangement of Sikh temples to fall into the hands of a Committee emancipated from Govt. control and I trust your Excelleancy will assist to pass such orders in the case as will enable to continue the system which has worked out successfully for more than thirty years. Believe me -
>
> Simla — Yours sincerely
> 8 August, 1881 — R.E. Egerton,
> Lt. Governor, Punjab

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਉਦਾਸੀ, ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਰਹੇ। ਇਹ ਸਾਧੂ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਰਹੁਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸੰਸਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਰਤੀ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਕੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗ ਲਗਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਵਰਣ ਵੰਡ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਰਹੁ ਰੀਤ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਨ, ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਬਸ ਇਕ ਹੀ ਫਰਕ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਲਈ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਤੇ ਹਰ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਹੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉੱਤਰਅਧਿਕਾਰੀ ਰਾਜ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਰਾਜ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਵੀ

ਪਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਜਿਥੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਥੇ ਨਾਲ ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸੀ। ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਿ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਹਰ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਲਹਿਰ, ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਮਾਜ ਲਹਿਰ, ਅਹਿਮਦੀਆ ਲਹਿਰ ਆਦਿ। ਇਹਨਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਅਪਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣਾ ਪਾਠ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਆਪਾ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਾਂਗੇ।

1852 ਈ. ਵਿਚ ਪਾਦਰੀ ਪਾਰਕਿਨਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਦਾਊਦ ਸਿੰਘ ਈਸਾਈ ਬਣਿਆ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਰਸਰ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਘੱਲਿਆ। 1853 ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਈਸਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਲਈ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦਾਨ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਨੇ ਵੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਂਚ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਕੰਵਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਆਇਆ ਸਿੰਘ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਠੇਸ ਲਾਈ। ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੋਰੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਿ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਗਲਤ ਬਿਆਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਧਰਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲਲਕਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ, ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਆਦਿ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਛੁਡਵਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਮਹੰਤਾਂ ਵਾਂਗੂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਪਰ ਜੋ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਉਸ ਦੇ ਅਸਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਮਹੰਤ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਥਵਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ 1920 ਤੋਂ 1925 ਤਕ ਚਲੀ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ, ਮਰਿਆਦਾ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਹੰਤ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਪਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਟੱਕਰ ਅਕਾਲੀਆਂ (ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ) ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ-ਸਰਕਾਰ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਗਈ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਰੰਗ ਨਿਰੋਲ ਸਿਆਸੀ ਹੋ ਗਿਆ। 12-10-1920 ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ 12 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ 15 ਨਵੰਬਰ, 1920 ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ 175 ਮੈਂਬਰੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਤੋ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਭਾਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤੱਕ ਨਾਲ ਦੇਣੀ ਪਈ। ਜਿੱਤ ਪੰਥ ਦੀ ਹੋਈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੋਡੇ ਟੇਕਣੇ ਪਏ। 7 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਨਵੰਬਰ 1925 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਅੰਦਰ ਦਖਲ

ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਨਾ ਮਾਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਹੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੈ।

2.3.6 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ

ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਜੋੜੇ ਮੇਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋੜ ਮੇਲ ਤਕ ਹੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਾਧ ਸੰਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਵੇ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਖੁਲ੍ਹੀ ਡੁਲ੍ਹੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਜੋੜ ਮੇਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤ ਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਵੱਡੇ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਮੂਨਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁਝ ਸਾਂਝੇ ਲੱਛਣ ਰਿਵਾਜਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਜਾਂ ਨੀਲਾ ਕਪੜਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਵਸਤਰ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਥੜ੍ਹੇ ਤੇ ਹੋਵੇ।

ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਿਤ-ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਵੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਰਹੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਦਿਨ ਦੇ ਗਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਤੋਂ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਤੰਬਾਕੂ ਆਦਿ ਅੰਦਰ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਿਰ ਢੱਕ ਕੇ ਜਾਵੋ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮੰਦ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਬਿਨਾਂ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਮਿਲੇ। ਵੱਡਿਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਸਦਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਡਿਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਫਤ ਰਿਹਾਇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਕਈ ਗੁਰਦਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ, ਯਤੀਮ-ਖਾਨੇ, ਸਕੂਲ ਤੇ ਆਮ ਭਲਾਈ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਹਰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਕੰਮ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ ਲੈਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਹਰ ਗੁਰਦਆਰੇ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜ ਤਖਤ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ :-

1. ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)
2. ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ (ਬਿਹਾਰ)
3. ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ)
4. ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ)
5. ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਨੰਦੇੜ)

2.3.7 ਸਿੱਟਾ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਉਸ ਜੋਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ਜਿਥੋਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰੂਹਾਨੀ ਤੋਂ ਜਿਸਮਾਨੀ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲੈ ਕੇ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ, ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਧ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਸਮੇਂ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਮਸਲੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.3.8 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੁੱਢ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੋ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ' ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਲਿਖੋ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹਨ?

2.3.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. Teja Singh, Ideals and Institution of Sikhism

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ

2.4.1 ਉਦੇਸ਼
2.4.2 ਭੂਮਿਕਾ
2.4.3 ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ
2.4.4 ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸਰੂਪ
2.4.5 ਸਿੱਟਾ
2.4.6 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
2.4.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

2.4.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ।

2.4.2 ਭੂਮਿਕਾ

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਜੂਨ 1595 ਈ. ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਡਾਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਸੀ। ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਹੋਣਹਾਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਈ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ, ਘੁਲਣ ਤੇ ਹੋਰ ਮਰਦਾਨੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਆਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ 1606 ਤੋਂ 1645 ਈ. ਤੱਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ।

2.4.3 ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਬੀਜ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀਜ ਭਗਤ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ 'ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ' ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਿੱਖ ਆਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਇਸ ਕਲਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਇਕ ਵਾਰ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਟੀਕਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦਾ

ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਚੂਹੜ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਪਾਸ ਆਇਆ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, "ਧਰਮ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜੋ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਏ ਉਸ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ, ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗਾ।" ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖੇਤ ਵਾਹ-ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਵਾਰ ਦੀ 28ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੀਗਾਰੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਅਸਾਂ ਜੋ ਸ਼ਸਤਰ ਪਕੜਨੇ ਹੈਨਿ, ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਪਕੜਨੈ ਹੈਨਿ। ਸਮਾਂ ਕਲਯੁਗ ਦਾ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਸਤਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਕਰ ਮੀਰ ਦੀ ਮੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸਮਝ ਕਰ ਪੀਰ ਦੀ ਪੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ।" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸੈਨਾ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ

ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰ ਪਾਸ, ਬਹੁਰ ਜਾਇ ਸਭ ਹੀ ਕਹੋ।
ਕਰਿਓ ਪੁੰਨ ਅਰਦਾਸ, ਬਹੁ ਤੁਰਕਨ ਕੋ ਯੁੱਧ ਕਰੋ।

2.4.4 ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸਰੂਪ

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਮੀਰ ਅਤੇ ਪੀਰ ਅਰਬੀ ਮੂਲ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਮੀਰ ਅਰਬੀ ਦੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹਨ : ਹਾਕਮ, ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸੈਨਾਪਤੀ। ਪੀਰ ਵੀ ਅਰਬੀ ਮੂਲ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪਰਮਾਤਮਾ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾ ਦੇ ਹਨ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਫਿਰ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਸਹਿਨ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਫਿਰ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿ 'ਬਾਬਰਵਾਣੀ' ਵਾਲੀ ਸੁਰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦੀ ਥਾਂ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਸੰਦ ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ ਤੇ ਮੰਜੀ ਲੈ ਆਇਆ:

ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਪੋਥੀ, ਜੋਊ ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ ਸਾਥ।
ਮਾਲਾ ਮੰਜੀ ਪਾਂਚ ਏ, ਧਰ ਤਿਨ ਨਿਵਾਯੋ ਮਾਥ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਰਵਾਇਤੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਹਿਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਮੀਰ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀਰ ਦੀ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1606 ਈ. ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਪੱਗ ਬੰਨਵਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਕਿ ਚੰਗੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਗੁਰੂ ਦੇ

ਦਰਬਾਰ ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ 12 ਫੁੱਟ ਉਚੇ ਥੜੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ। ਜਦ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਿਨ ’ਤੇ ਇਹ ਥੜਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸ਼ਾਹੀ ਬਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਤਖਤ ’ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬੈਠੇ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਹੁਣ ਇਸ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੈਨਿਕ ਨੇਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੈਨਾ ਦਾ ਗਠਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ 500 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਜਥਿਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਪੀਰਾਸਾ, ਜੇਠਾ, ਪੈੜਾ ਅਤੇ ਲੰਗਾਹ ਸਨ, ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਕ ਪਠਾਨਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਢਾਡੀਆਂ ਮੀਰ ਅਬਦੁੱਲਾ ਅਤੇ ਨੱਥਾ ਮੱਲ ਰਾਹੀਂ ਵੀਰ ਰਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਾਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲੀ ਪਈ ਹੈ:

ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੱਧੀਆਂ, ਇਕ ਮੀਰ ਦੀ ਇਕ ਪੀਰ ਦੀ।
ਇਕ ਅਜ਼ਮਤ ਦੀ, ਇਕ ਰਾਜ ਦੀ, ਇਕ ਰਾਖੀ ਕਰੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ।
ਹਿੰਮਤ ਬਾਰਾਂ ਕੋਟ ਗੜ੍ਹ ਦਰਵਾਜਾ ਬਲਖ ਬਖੀਰ ਦੀ।
ਕਟਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੀਲ ਨਲ, ਮਾਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਕਰੇ ਤਗੀਰ ਦੀ।
ਪੱਗ ਤੇਰੀ, ਕੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ 26ਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ: “ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰੂ ਇਕ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ’ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਕੁੱਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਹੈ।” ਜਦ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੰਕੇ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੰਕਾ ਨਵਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੀਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੀਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿ ਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹੇਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਵੇਲੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਗੌਣ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪੀਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ “ਭਾਰੀ” ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ “ਭਾਰੀ” ਦਾ ਭੇਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ “ਦਲਿ ਭੰਜਨ”, “ਸੂਰਮਾ” ਅਤੇ ਯੋਧਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ

ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਕਰਮ ਰਾਹੀਂ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ:

ਪੰਜ ਪਿਆਲੇ ਪੰਜ ਪੀਰ, ਛਠਮੁ ਪੀਰੁ ਬੈਠਾ ਗੁਰ ਭਾਰੀ।
ਅਰਜੁਨ ਕਾਇਆ ਪਲਟਿਕੇ, ਮੂਰਤਿ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ।
ਚਲੀ ਪੀੜੀ ਸੋਢੀਆ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਣਿ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ।
ਦਲਿ ਭੰਜਨ ਗੁਰ ਸੂਰਮਾ ਵੱਡਾ ਯੋਧਾ ਬਹੁ ਪਰਉਪਕਾਰੀ।

ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ 'ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ' ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਇੱਕ ਪਰਤ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਹੈ,। ਡਾ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਜਗਾਈ ਗਈ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਜਵਲੱਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਐਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਚਮਕ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਰੂਪਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕਦੀ ਮੀਰੀ ਨੂੰ ਪੀਰੀ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਬਨਸਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪਈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਦੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਸਿਸਟਮ ਰਾਹੀਂ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੱਡੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਕਬਰ ਦੇ 22 ਸੂਬਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੰਜੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸੰਦ ਸਿਸਟਮ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਸਟਮ ਵੀ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੋਈ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਮੀਰ ਬਣਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਵਜਾਹ ਸਿਰਫ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾੜੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੀਰ ਬਣਨ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਹੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਤਾੜ ਗਿਆ ਸੀ ਇਉਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਮਤਲਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਵ-ਸਿਰਜੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਵਜਾਹ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਸਥਾਨਕ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਭਾਵ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ

ਹਕੂਮਤ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਲਈ ਖਤਰਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਔਰੰਗਜੇਬ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਟਕਰਾ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਕੇ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਿਲਾਸਪੁਰ (ਕਹਿਲੂਰ) ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਣ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪਰਜਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹਸਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਟਾ ਆਪਸੀ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਟਕਰਾਅ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਸਨ, ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਜਾ ਕੇ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਕਾਇਲ ਹੋ ਕੇ, ਦੱਖਣ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹੀ ਭਾਵਨਾ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਜਫਰਨਾਮਾ ਅਤੇ 'ਬਾਬੇ ਕੇ ਬਾਬਰ ਕੇ ਦੋਊ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਹਿਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਘਟੋ ਘਟ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਆਪਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਰਾਹੀਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਸ਼ਿਕਨੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪੀਰੀ ਅਤੇ ਮੀਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੀਰੀ ਦੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਨੌਬਤ ਉਦੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਹਕੂਮਤ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਧਿਕਾਰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਮੀਰੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਪੀਰੀ ਨਾਲ ਮੀਰੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੀ।

2.4.5 ਸਿੱਟਾ :

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦਾ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ।

2.4.6 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉ।
2. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦਾ ਕੀ ਮਹਾਤਮ ਹੈ? ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

2.4.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ : ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ
2. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ

ਪਾਠ ਨੰ : 2.5 Converted in SLM by Dr. Abnish Kaur

ਖਾਲਸਾ

2.5.1 ਉਦੇਸ਼
2.5.2 ਭੂਮਿਕਾ
2.5.3 ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ
2.5.4 ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ
2.5.5 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ
2.5.6 ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਫਰਜ਼
2.5.7 ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਉਪਰੰਤ ਘਟਨਾਵਾਂ
2.5.8 ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਬੰਦੇ ਵੈਰਾਗੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ
2.5.9 ਸਿੱਟਾ
2.5.10 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
2.5.11 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

2.5.1 ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ, ਉਸਦੀ ਸਾਜਨਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

2.5.2 ਭੂਮਿਕਾ :

ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ 'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ' ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ' ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਨ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ।

2.5.3 ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਖੇ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਿਤਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਕੋਈ ਹੀਆ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇਵਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਨਾ ਸਕਣਗੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਵੈਸੇ ਹੋਰ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਧਰਮ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹੋਏ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਨੰਗਪਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਹੁਣ ਉਸੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰ ਮੱਲੀਆਂ, ਮੀਣਿਆਂ, ਰਾਮਰਾਏ ਵਰਗੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਛੇੜ ਰੱਖੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਤਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਵਿਰੋਧੀ ਕਦੇ ਵੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਨਿਯਮ ਬੱਧ ਕਰਕੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦੇਣ।

ਮਸੰਦ ਪ੍ਰਥਾ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਮਸੰਦ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਭੁੱਲ ਗਏ ਤੇ ਸਵਾਰਥ ਹੀਣ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਵਾਰਥਹੀਣ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇਣ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹਾੜੀ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਪਰਖ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਵਾ ਸਕੇ। ਦੂਜਾ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਭਾਰ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਜਾਤਪਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਈ ਭਾਈ ਸਨ ਤੇ ਇਕੋ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਛਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਵਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਆਦਿ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਘੜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਲੜਾਕੂ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਏ ਸਨ, ਸੰਤ ਉਭਾਰਨ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ।

2.5.4 ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ

ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 1699 ਈ. ਵਿਚ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ

ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ 80,000 ਦੇ ਲਗਭਗ ਲੋਕ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਜ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੈ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਜਿਹੜਾ ਧਰਮ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ? ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾਅ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ। ਪਰ ਆਖਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਖੱਤਰੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦਇਆ ਰਾਮ ਸੀ, ਉਠਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਦਾ ਜੱਟ ਧਰਮ ਦਾਸ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਦਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸਿਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਵਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਜਾਤ ਦਾ ਝਿਊਰ ਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਜਾਤ ਛੀਂਬਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਪੰਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੀਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਅਨੋਖੇ ਢੰਗ ਦੀ ਦਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ, ਪਰਗਣਾ ਥਾਨੇਦਾਰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਰਮਾਣਿਕ ਵਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਲਾ ਦਸਮਾ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਾ, ਸਾਲ ਸਤ੍ਰਾ ਸੈ ਪਚਾਵਨ ਮੰਗਲਵਾਰ, ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਹੁੰ ਪਾਂਚ ਸਿਖੋਂ ਕੋ ਖਾਂਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਦੀ, ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਰਾਖਾ। ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਦੈਆ ਰਾਮ ਸੋਪਤੀ ਖਤ੍ਰੀ ਬਸੀ ਲਾਹੌਰ ਖਲਾ ਹੂਆ, ਪਾਛੈ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਛੀਂਬਾ ਵਾਸੀ ਦਵਾਰਕਾ, ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨਾਈ ਬਾਸੀ ਜਫਰਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਧਰੁਚੰਦ, ਜਵੰਦਾ ਜਾਟ ਵਾਸੀ ਹਸਤਨਾਪੁਰ, ਹਿੰਮਤ ਚੰਦ ਝੀਵਰ ਬਾਸੀ ਜਗਨਨਾਥ.....(ਭੱਟ ਵਹੀ)।

2.5.5 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਸਾਫ ਜਲ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਹਲਾਉਂਦੇ ਗਏ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਪੁਜੀ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ, ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਸਵੱਯੇ ਤੇ ਚੌਪਈ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਜਲ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਤਕ ਪਤਾਸੇ ਪਾ ਕੇ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਪਾਠ ਖਤਮ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਜਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਖੰਡੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਬਦਲਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭਾਵ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸੀ। ਪਤਾਸਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਿਠਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੀਰ ਆਸਣ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਜਲ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਪੰਜਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰੇ। ਫਿਰ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ ਵਿਚ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਿਹ' ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਵਾਰੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦਿਆਂ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ

ਨੂੰ ਉਸੀ ਬਾਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਘੁੱਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪਿਲਾਏ ਗਏ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦਿਆਂ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਜਜਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਲਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਦਇਆ ਰਾਮ ਤੋਂ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਚੰਦ ਤੋਂ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਕਮ ਰਾਏ ਤੋਂ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਹਿੰਮਤ ਚੰਦ ਤੋਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਤੋਂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਭਗ 20 ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ।

2.5.6 ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਫਰਜ਼

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਤਪਾਤ, ਊਚ ਨੀਚ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ, ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਤੇ ਭਾਈ ਹਨ, ਕੋਈ ਜਾਤ ਜਾਂ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਇਕ ਖਾਸ ਰਹਿਤ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਰਹਿਤ ਜਾਂ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਹਨ, ਕਛਹਿਰਾ, ਕੰਘਾ, ਕੜਾ, ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਕੇਸ। ਇਹਨਾ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ 'ਕ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਨਾ ਵਰਤਣ ਯੋਗ ਆਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਵਿਚ ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। 1. ਕੇਸ ਨਾ ਕਟਾਵੇ 2. ਤਮਾਕੂ ਨਾ ਪੀਵੇ 3. ਹਲਾਲ ਮਾਸ ਨਾ ਖਾਵੇ 4. ਕਿਸੇ ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਵੱਲ ਮਾੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੜੀਮਾਰ, ਮੀਣੇ, ਧੀਰ ਮੱਲੀਏ, ਰਾਮ ਰਾਈਏ ਅਤੇ ਮਸੰਦਾਂ ਆਦਿ ਧਰਮ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗਿਆ ਹੋਇਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਤ ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਧਰਮ ਆਦਿ ਦਾ ਪਾਲਣਾ ਕਰੋ ਤੇ ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚੋ। ਗੋਕਲਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ'

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਪੰਥ ਰਹਿਤਵਾਨ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਉਥੇ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇਗਾ :

'ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ।
ਖਾਲਸੇ ਮਹਿ ਹੋ ਕਰੋ ਨਿਵਾਸ।।'

2.5.7 ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਉਪਰੰਤ ਘਟਨਾਵਾਂ

ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਘਟਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਉਂਞ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਕਹਿਲੂਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੈ-ਭੀਤ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਛੱਡ ਦੇਣ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਿਛਲਾ ਸਾਰਾ

ਮਾਮਲਾ ਦੇਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕੀਮਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਕੀਮਤ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

(ੳ) ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ

ਇਸ ਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਹੋਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਪਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਤੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਰਮੋਹ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

(ਅ) ਨਿਰਮੋਹ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਟਾਲ ਕੇ ਨਿਰਮੋਹ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਉਹ ਟਾਲ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਪਿਆ ਤੇ ਜਿੱਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ।

(ੲ) ਬਸੌਲੀ ਦੀ ਜੰਗ

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿਰਮੋਹ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਬਸੌਲੀ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਵੀ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾਧੀ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਸੌਲੀ ਰਹੇ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚਕਾਰ ਭੇੜ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੱਕ ਤੋੜਵੀਂ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਖਾਰ ਖਾਂਦੇ ਸਨ।

(ਸ) ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ

1705 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਇਕ ਸੰਘ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਜਰਾਂ, ਰੰਘੜਾਂ (ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ) ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਦਦ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸੰਘ ਨੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਚਲਿਆ। ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਟਿਕ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ 40 ਸਿੱਖ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

(ਹ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ

5,6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਈ. ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖ ਦਿਲ ਛੱਡ ਗਏ। ਉਂਝ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਲੜ ਕੇ ਥੱਕ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ ਪਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਫੌਜਾਂ ਅਜੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਹੀ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਲੜਦੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਹਟਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਆਖਿਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ,

ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜਾਦੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਮੋਰਿੰਡਾ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਫੜ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾ ਬਦਲਣ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਦਮਾ ਨਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੀ।

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਰੋਪੜ ਪਹੁੰਚੇ, ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ, ਉੱਥੇ ਇਕ ਕੱਚੀ ਹਵੇਲੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗੀ ਸੀ ਵਿਖੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ 40 ਸਿੱਖ ਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਵਖਤ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਸਨ, ਉਹ ਇੰਨਾ ਤਕੜਾ ਘੇਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਹਾਰੇ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਹਿਯੋਗੀ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਵਿਛੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਸਨ। ਪੈਰੀ ਛਾਲੇ ਸਨ। ਪੋਹ ਮਾਘ ਦੀਆਂ ਠੰਡੀਆਂ ਰਾਤਾਂ, ਜੇ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ, ਡਲੇ ਦਾ ਸਰਹਾਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਬਦ ਰਚਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਦੇ ਹਨ :

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ।
ਤੁਧ ਬਿਨ ਰੋਗ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ ਓਢਣ, ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾ ਦੇ ਰਹਿਣਾ।
ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰ ਪਿਆਲਾ, ਬਿੰਗ ਕਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਹਿਣਾ।
ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ, ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ।

ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਜਾ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਥੇ ਗੁਲਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੋ ਮਸੰਦਾਂ ਕੋਲ ਠਹਿਰੇ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਨਬੀ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਗਨੀ ਖ਼ਾਂ ਦੋ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਘੋੜੇ ਵੇਚੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਠਾਣ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਚ ਦਾ ਪੀਰ ਬਣਾ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਲਮਗੀਰ ਪੁੱਜੇ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੋੜਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਕੀ ਸਫਰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੜਾ ਤਹਿ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਦੀਨਾ ਪੁੱਜੇ। ਇੱਥੇ ਭਾਈ ਜੋਧੇ ਦੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਲਖਮੀਰ, ਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਤਖਤ ਮੱਲ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਓ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਫਰਨਾਮੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ

ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਲ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਣ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ।

ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੀ ਓਟ ਲਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ 40 ਸਿੰਘ ਵੀ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ 40 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਬੇਦਾਵੇ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਪਾੜ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਮੁਕਤਸਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਪੜਾ ਕਰਦੇ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਜਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਡੱਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਸਾਲ ਲਗਭਗ ਰਹੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖਵਾਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਾਫੀ ਭਾਗ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇੱਥੇ ਕੀਤੀ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦਮਦਮੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਫਰਨਾਮੇ ਖਤ ਦਾ ਉੱਤਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਦੱਖਣ ਬੁਲਾਇਆ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੱਖਣ ਦੀ ਵਿਜੈ ਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭਦੌੜ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ 24 ਫਰਵਰੀ 1707 ਈ. ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਏ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤਖਤਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਜੰਗ ਛਿੜ ਪਈ। ਸ਼ਾਹਜਾਦਾ ਮੁਅਜ਼ਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਤਖਤ ਦਾ ਅਸਲ ਵਾਰਸ ਸੀ। ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਤੇ 8 ਜੂਨ 1707 ਨੂੰ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋਈ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜੇਤੂ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਪਕੇਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਸੱਦਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹਮੁੱਲੀ ਪੁਸ਼ਾਕ 60 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਾਲੀਅਤ ਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜੀ ਇਕ ਧੁਕਧੁਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਮੁਗਲ ਸਿੱਖ ਵੈਰ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧੋਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 2 ਅਕਤੂਬਰ, 1707 ਈ. ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ।

2.5.8 ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਬੰਦੇ ਵੈਰਾਗੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਬਗਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੋਖੀ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਿਚ ਟਾਲਮਟੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਨੰਦੇੜ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉੱਥੇ ਬੰਦੇ ਬੈਰਾਗੀ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਥਾਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਕਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ, ਪੰਜ ਸਿੰਘ, ਕਈ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਵਿਦਾ ਕੀਤੇ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਢੁੱਕਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਕਾਰਨ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰਖਾਨ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਾਰਨ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਦਵਾ ਦੇਣ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅਵਸਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਛੁਰਾ ਮਾਰਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਖਮ ਰਾਜੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਜ਼ਖਮ ਦੇ ਮੁੜ ਫਟ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ 7 ਅਕਤੂਬਰ, 1708 ਈ. ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਈ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪੰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹਰ ਸਿੱਖ ਲਈ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੁੱਤਬੇ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ।

2.5.9 ਸਿੱਟਾ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਹੋ ਨਿਬੜੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਹਿਦੂਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਬਲਕਿ ਇਹ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਹੈ।

2.5.10 ਸੁਝਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦੀਆਂ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਉਭਰੀਆਂ ਹਨ?
2. ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

2.5.11 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ : ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ
2. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ : ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ
3. ਪ੍ਰੋ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ : ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ

Mandatory Student Feedback Form

https://forms.gle/KS5CLhvpwrpgjwN98

Note: Students, kindly click this google form link, and fill this feedback form once.